

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ: ОКРЕМІ СОЦІАЛЬНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Меркулова В. О.

Стаття присвячена проблемам психологічного насильства щодо дітей. Автором визначено проблему відсутності законодавчого визначення поняття «психологічного насильства над особистістю». Також, проведено аналіз стану дослідження даної тематики серед науковців. У статті здійснено ґрунтовний аналіз характерних особливостей прояву психічного насильства та визначено класифікацію форм (видів) психологічного насильства щодо дітей в умовах сьогодення. Особливої уваги надано проблемі негативного впливу глобальної Інтернет мережі та засобів масової інформації на дитину в сучасних умовах. Підведено підсумки щодо подальших напрямків удосконалення як загальних соціальних, так і спеціальних (суто теоретичних) заходів попередження та запобігання психологічного насильства дитини.

Ключові слова: психологічне насильство, сімейне насильство, дитина, батьки, тиск, вплив, контроль, віктимність, конфлікт, поведінка, свідомість, виховання, емоційний стан, психічне здоров'я, Інтернет-мережа.

Статья посвящена проблемам психологического насилия в отношении детей. Автором определены проблема отсутствия законодательного определения понятия «психологического насилия над личностью». Также, проведен анализ состояния исследования данной тематики среди ученых. В статье осуществлен подробный анализ характерных особенностей проявления психического насилия и определена классификация форм (видов) психологического насилия в отношении детей в современных условиях. Отдельного внимания уделено проблеме негативного влияния глобальной Интернет сети и средств массовой информации на ребенка в современных условиях. Подведены итоги дальнейших направлений совершенствования как общих социальных, так и специальных (чисто теоретических) мер предупреждения и предотвращения психологического насилия над ребенком.

Ключевые слова: психологическое насилие, семейное насилие, ребенок, родители, давление, влияние, контроль, виктимность, конфликт, поведение, сознание, воспитание, эмоциональное состояние, психическое здоровье, Интернет-сеть.

The article deals with the problems of psychological violence against children. The author defines the problem of the absence of a legislative definition of «psychological violence against the person.» In addition, research conducted analysis of this topic among scientists. This article provides a detailed analysis of the characteristics of the manifestations of psychological violence and defined classification forms (species) of psychological violence against children in the present. Special attention is given to the problem of the negative impact of the global Internet network and media for the child in the modern world. The results for further improvement areas as general social and special (purely theoretical) measures for prevention and psychological abuse of the child.

© В.О. Меркулова, 2016

In Ukraine, the problem of psychological violence is transformed into the most current issue of our time. Its value increases rapidly in recent years and is interconnected with the impact on the livelihoods of society socio-economic and political reforms, state of hostilities in eastern Ukraine and others. However, the victim of violence in recent years have increasingly are children. It is generally that children are the most vulnerable population of Ukraine, and therefore respect for their rights and interests in quite difficult conditions of reforming Ukraine is one of the priorities of the state.

Violence was, is and will be one way to solve the problems of conflict, to achieve a certain goal. The external physical force action on the person, group of people is often coercive, and therefore is illegal. Difficult to determine the degree of danger, illegality and consequently, this kind of violence as «psychological violence», which is a feature that is the target of emotional state, his mental health. It therefore increases the urgency to solve problems like social, so on a purely theoretical level.

Key words: psychological abuse, family violence, child, parent, pressure, influence, control, viktyrnist, conflict behavior, consciousness, education, emotional state, mental health, the Internet network.

Актуальність: В Україні проблема психологічного насильства перетворюється на найактуальнішу проблему сучасності. Її значення інтенсивно посилюється останнім часом і взаємопов'язане із характером впливу на життєдіяльність суспільства соціально-економічних та політичних перетворень, стану військових дій на Сході України тощо. Маємо погодитися із тим, що чим більше людина почувається невпевненою в завтрашньому дні, незахищеною від всіляких негараздів, - тим більш вона схильна стати як суб'єктом, так і жертвою насильницьких дій, в тому числі і психологічного характеру. (11)

Проте жертвою насильницьких дій останнім часом все частіше становляться діти. Загальновизнаним є те, що діти є найбільш уразливою категорією населення України, а отже дотримання їхніх прав та законних інтересів в досить складних умовах реформування України є одним із пріоритетів держави. Відповідно до міжнародних стандартів держава має першочергово приділяти увагу тому, чи забезпечуються належним чином інтереси дитини у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. Тим більш, прискіпливої уваги з боку держави потребує досить специфічна соціальна сфера - сфера сімейних відносин, оскільки саме в сім'ї відбувається становлення особистості, створюються умови для її розвитку та удосконалення. Проте останнім часом ефективність та дієвість виховного впливу у сім'ї взаємопов'язані із значною кількістю інших зовнішніх чинників, які можуть не лише звести нанівець цей процес, але й створити (або посилити) стан небезпеки дітей та підлітків, завдати шкоди їхньому здоров'ю.

Стан дослідження: існують проблеми, які характеризуються тим, що до сьогодні немає єдиного концептуального підходу до проблеми від, не існує єдності поглядів серед науковців і щодо визначення понятійного

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

апарату. В психології словосполучення «психологічне насильство» використовується як тотожне таким поняттям як «моральне насильство», «емоційне насильство». Найчастіше використовується термін «психологічне та емоційне насильство». Не міститься визначення цього поняття і в чинному кримінальному законодавстві.

Досить широким та різнобічним є предмет дослідження, особливістю якого є те, що більшість питань є комплексного характеру, а отже відтворюють не лише проблеми суто психічного та психологічного характеру, а й соціально-економічного, теоретичного та правового, зокрема кримінально-правового напрямку. Так предмет окремих сучасних наукових досліджень є особа насильницького злочинця, особливості характеристики того середовища, яке сприяло формуванню даного виду злочинця (С.А. Шалгунова) (18); природа, форми прояву та основні ознаки кримінальної насильницької поведінки особи (О.М. Гумін) (4); відмінності психологічного та психічного насильства від психічного примусу (Г.М. Собко) (14) Проте в цих роботах проблема психологічного насильства щодо дітей розглядається поверхово як складова насильницької поведінки.

Більшість робіт по темі психологічного насильства поділяються за характером соціального середовища, у якому відбувається психологічне насильство. Переважають саме роботи, присвячені аналізу особливостей сімейного насильства - насильства у сфері відносин дітей та батьків, між подружжям. Зокрема, серед таких робіт на увагу заслуговує наукове дослідження А. Б. Благі, безпосередньо присвячене кримінологічним аспектам запобігання насильству в сім'ї (1) та спеціальне дослідження М.В. Герасименко безпосередньо з проблем психологічного насильства над дитиною (2).

Особливістю сьогодення є те, що інтенсивність змін, яких зазнає життя сучасного громадянина України (а відповідно і правова сфера), глобалізація більшості процесів в країні посилюють значення засобів масової інформації як таких, що доволі швидко реагують на будь-які негативні аспекти суспільного життя, обирають предметом публічного обговорення найактуальніші проблеми, серед яких і проблема психологічного насильства щодо дітей. Цінність окремих статей, підготовлених психологами, кримінологами, представниками спеціальних державних установ, громадських формувань, волонтерами тощо, в тому, що ці матеріали найчастіше є реакцією на останні соціально-економічні, політичні, військові події, містять аналіз психологічного сприйняття цих подій громадськістю, взагалі, впливу на свідомість та поведінку дитини, зокрема. А отже можуть розглядатися як джерело наукового дослідження.

Визначення проблеми. Вважаємо за доцільне на підставі аналізу окремих сучасних публікацій та інших наукових джерел дійти узагальнення щодо характерних особливостей прояву психічного насильства щодо дітей в умовах сьогодення, а отже дійти певних висновків щодо подальших напрямків удосконалення як загальних соціальних, так і спеціальних (суто теоретичних) заходів попередження та запобігання психологічного насильства дитини.

Основний зміст Класифікація форм (видів) психологічного насильства здійснюється за багаточисельними критеріями: залежно від рівня узагальнення; сфери життєдіяльності особи, а отже характеру суспільних відносин; залежно від об'єкта фізичного та психологічного тиску; відповідно до сфери прояву особистісних властивостей та інтересів особи тощо.

Як вже йшлося, більшість досліджень має своїм предметом особливості сімейного насильства - щодо дітей, одного із подружжя, а отже відтворення у психологічному насильстві специфічності характеру соціального середовища та характеру суспільних відносин між близькими людьми. Саме стосовно цієї сфери найбільш чисельними є пропозиції щодо подальшої класифікації та виокремлення форм (видів) психологічного насильства. Так щодо останнього зазначеного критерію слід підкреслити, що найтипівішим проявом психічного насильства у сім'ї є посилений контроль (тотальний контроль) за близькою людиною у його повсякденному житті. Пропонується виокремлювати чотири рівня тиску на емоційний стан людини під час прояву особистісних властивостей та інтересів: контроль поведінки (коло спілкування, час і місце перебування); контроль мислення (заборона власної думки, нав'язування певних установок); контроль емоцій (психологічне маніпулювання, образи, знущання); інформаційний контроль (того що читає, які фільми дивиться, на яких заходах буває). (13)

Такий підхід може бути застосовано і щодо дітей. Проте у класифікації форм психологічного насильства щодо дитини має відтворюватися найголовніша складова - превалююче значення батьків у вихованні дитини, створення ними умов для її фізичного, інтелектуального розвитку та самоудосконалення. Форми прояву психічного насильства щодо дитини є досить різними. Так М.В. Герасименко у спеціальному дослідженні піддає аналізу різні точки зору з цього приводу, виокремлюючи три підходи. Відповідно до першого виокремлюються наступні форми психологічного насильства: відторгнення, ізоляція, тероризування, ігнорування, розбещеність. Відповідно до другого: відкидання, відмова у емоційному відгуку, приниження, залякування, ізоляція, експлуатація. Відповідно до третього, розробленого Державним інститутом проблем сім'ї та молоді: погроза (кинути, самогубством, заподіяння фізичної шкоди), використання привілеїв дорослих (поводження з дітьми як із рабами, підлеглими), ізоляція (заборона виходу із дому, контроль за поведінкою та спілкуванням), залякування (нав'язування страху), здійснення знущань над іншою особою на очах дитини, інші види емоційного насильства (приниження, образи, брутальність, створення стресових ситуацій, непослідовність, брехня, використання в конфліктах тощо). (2)

Будь-яке насильство (як фізичне, так і психічне) зазвичай є видом примусового впливу на людину, суттєво впливає на її соціальний, правовий, моральний (духовний), а отже життєвий статус, у своїх крайніх формах може заподіювати їй фізичні та душевні страждання, - а отже є неправомірним і потребує зовнішнього належного реагування з боку відповідних державних органів. Безумовно найнебезпечнішими серед зазначених форм прояву психічного насильства щодо дитини є її ізоляція, тероризування, розбещеність, залякування, експлуатація, які становлять суттєву небезпеку для фізичного та психічного стану дитини, а отже справедливо розглядаються законодавцем України як такі дії, що вимагають криміналізації за певними своїми наслідками, зазвичай розглядаються як кваліфікуючі ознаки певного виду суспільно небезпечного діяння.

Але небезпечними є і інші форми емоційного тиску на дитину. На жаль у правозастосовній практиці, у кримінальному правосудді, зокрема, досить часто недооцінюються ступінь суспільної небезпечності застосування психологічного насильства до дитини, його впливу на її

життя, формування емоційної сфери, почуття власної гідності. Це соціально-психологічне явище досить важко виявляється, не завжди наочно засвідчує настання фізичної шкоди (настання певного ступеня тілесних ушкоджень, іншого негативного впливу на здоров'я дитини). А отже досить рідко розцінюється як привід для зовнішнього втручання, тим більш кримінально-правового характеру.

Тим не менш, ступінь суспільної небезпеки застосування психологічного насильства щодо дитини має оцінюватися із врахуванням як безпосереднього негативного впливу на фізичний та психологічний стан дитини, так і опосередкованого як такого, що з часом позначиться на її здоров'ї. По-перше, небезпечність психологічного насильства маємо пов'язувати із тим, що воно зазвичай є підґрунтям для фізичного насильства, досить часто породжує його. По-друге, маємо погодитися із думкою психологів щодо небезпечності будь-якого психологічного та емоційного тиску на дитину. Отримана дитиною психологічна травма, відсутність у неї впевненості у собі, довіри до найближчого оточення, здорового бачення ситуації, а отже можливості адекватного реагування на неї, - у підсумку призведуть до певного її морального та фізичного спотворення, гальмування розвитку особистості, придбання нею низки патологічних властивостей характеру. Отже суспільство отримує неповноцінну особу. А дитина не має можливості відчувати повноцінне суспільне життя, оскільки не готова до його сприйняття, має викривлене уявлення про нього. Маємо звертати увагу на те, що за даними психологів майже 100% психологічних насильників самі колись постраждали від емоційних ударів інших, що дитячі образи та підліткові комплекси можуть призвести до помсти, насильства. (2, 9, 10, 11, 13)

Якщо виходити із позиції щодо небезпечності будь-якого психологічного та емоційного тиску на дитину, маємо більш прискіпливо оцінити ті негативні тенденції, які у сучасний період розвитку нашої держави все більше виявляються у сфері створення належних умов для виховання та становлення дитини як психічно здорової та впевненої у собі особистості. Проблема психологічного насильства щодо дітей та підлітків є складовою більш широкої проблеми соціального характеру. Так серед найактуальніших питань в Україні, які обговорюються громадськістю, особливе місце посідає проблема створення (та забезпечення) в сім'ї та школі умов для повноцінного фізичного та інтелектуального розвитку дитини, його убезпечення від сучасних загроз (в тому числі технологічного характеру). Проблема створення в кожній українській сім'ї належних умов для повноцінного фізичного та інтелектуального розвитку дитини з кожним роком все більше загострюється. Байдуристів батьків до виховання своїх дітей, на жаль, стає типовим явищем в Україні, що має наслідком погрожуючу тенденцію до зростання кількості випадків насильства у сім'ї, безпритульних дітей, підліткової злочинності та надто високий рівень, порівняно із західними країнами, дитячої смертності (в тому числі дитячого самогубства). Найчастіше ці проблеми виникають у тих сім'ях, де батьки приділяють дитині дуже мало часу, зайняті власними справами, ведуть аморальний спосіб життя, виявляють агресію по відношенню до дитини.

Маємо погодитися із тим, що умовно всі сім'ї в Україні, відповідно до того як батьки ставляться до дітей, можна умовно поділити на декілька груп. (6) Перша, коли батьки

відповідально ставляться до своїх обов'язків, проте виявляють авторитаризм, неспроможність пояснити дітям доцільність помірною обмеження та контролю, надати своєчасно допомогу та пояснення у складних ситуаціях. Не рідкою є ситуація, коли батьки, з одного боку, все більше відчують необхідність у налагодженні стосунків та діалогу із дітьми, поновленні довіри. Проте, з іншого, здебільшого відсутність знань щодо дитячого виховання обумовлюють непорозуміння між ними та дітьми. Досить часто виявом такого непорозуміння є негативна реакція підлітка на безапеляційні суворі обмеження батьків, які застосовуються без будь-яких пояснень. Це може стосуватися і заборони користуватися Інтернетом. У відповідь вияв злісної та агресивної поведінки. Друга - коли діти кинуті напризволяще, оскільки батьки, або ж лише мати, чи батько в неповній сім'ї, зайняті заробітком коштів на матеріальне забезпечення своєї сім'ї. Третя - конфліктні сім'ї, де дитина може стати не лише об'єктом маніпулювання, але й насильства. В цих сім'ях батьки грубо порушують свої батьківські обов'язки, застосовують як опосередковано, так і безпосередньо психологічне та фізичне насильство до дітей.

У підсумку, незалежно від наданої класифікації, негативним соціальним наслідком є те, що діти потерпають від недостатньої уваги та захисту з боку батьків, тим більш становляться об'єктами їхнього посягання на психічний та фізичний стан. У сучасних публікаціях психологів щодо випадків та причин не виконання сім'єю тих функцій, заради яких вона створюється, наголошується на особливій небезпеці такого стану для дітей та підлітків. Так, на думку О. Хоріної, у не функціональних сім'ях, де відсутня будь-яка системність та організація життя, права та обов'язки членів сім'ї, перелік покарань та заохочень, тощо, - відсутній і належний простір для кожного члена сім'ї, сім'я перетворюється на емоційну в'язницю, що небезпечно для психічного та фізичного здоров'я дітей, у яких немає можливості вийти на волю. (15)

Досить насторожують результати опитування дітей в одній із львівських шкіл щодо того, - як часто у них виникає бажання піти з дому? Позитивно відповіли майже усі учні, яких опитували. (16) Приголомшують і дані щодо складу дітей, які перебувають в інтернатах України, в яких, за окремими даними, перебуває 100 тис. дітей. Проте діти-сироти та діти, які позбавлені батьківської опіки, складають лише 9 %. Інші діти перебувають в інтернатах за заявою батьків з причин злиденності, складних життєвих обставин (що найчастіше було пов'язано із неналежним виконанням батьками своїх обов'язків), неможливості забезпечувати за місцем проживання надання освіти, медичних та реабілітаційних послуг. До того ж, 47 тис. дітей направлені в інтернати за висновками психолого-педагогічних комісій як такі, що мають порушення психо-фізичного характеру. Увагу привертає той факт, що ні одна сім'я, із якої дитина потрапила в інтернат з причин складних життєвих обставин, не перебувала під соціальним контролем та супроводженням. (8)

Не в останню чергу зазначений стан відтворюється у тому, що діти намагаються вирватися в інше життя, в тому числі, у віртуальний світ, якій може бути для них небезпечним і становити загрозу для здоров'я та життя, честі, гідності тощо. Тому небезпідставно у сучасний період комп'ютерних технологій на порядок денний постала нова проблема оцінки наслідків впливу на свідомість та поведінку підлітків Інтернету. Об'єктивно всіх хвилює

одне питання: «Чи існує суттєва небезпека впливу Інтернету на свідомість та поведінку підлітка?» Це питання набуває сьогодні особливої актуальності та є предметом досить широкої дискусії серед громадськості, враховуючи багаточисельні приклади негативних наслідків такого впливу. Наведені нижче приклади надають нам підстави із впевненістю зауважити, що досить суттєво недооцінюється можливість згубного небезпечного впливу новітніх технологій на несформовану психіку підлітка.

З одного боку суспільство вже не уявляє собі життя без новітніх технологій, використання комп'ютерів, смартфонів, за допомогою яких ми досить швидко отримуємо необхідну нам інформацію, накопичуємо знання, розважаємось. Слід визнати те, що в багатьох випадках підлітки засвоюють нові технології швидше і ефективніше за батьків, що позбавляє останніх можливості контролювати належним чином межі та наслідки перебування дитини у віртуальному світі, коло осіб, з якими вона підтримує стосунки, сутність та зміст тих програм, якими дитина захоплюється тощо. Отже користування Інтернетом значно посилює соціальні можливості підлітка, який відчуває себе у віртуальному світі більш дорослішим.

З іншого боку, підлітки є не зовсім готовими до сприйняття не лише позитивних, але й негативних наслідків його впливу на свідомість та поведінку. Так мережеві маніпулятори (шахраї) активізували свою діяльність в тому числі через вплив на підлітків та отримання через них необхідної їм інформації. Адже загальновідомим є те, що кіберзлочинність існує і збільшується, і її мета отримати прибутки у різний спосіб, в тому числі і через отримання інформації у дітей та підлітків. Небезпечність впливу Інтернету на свідомість дітей може виявлятися у різний спосіб: через контакти з незнайомими особами, серед яких можуть бути фінансові шахраї; отримання необхідної інформації як засобу шантажу батьків дитини; втягнення у виготовлення парногрозючої продукції, вживання наркотичних засобів та азартні ігри тощо. (3) До досить розповсюджених та ризикованих дій підлітків в сучасних умовах слід віднести, наприклад, здійснення досить небезпечних селфі. Небезпечні селфі (на залізничних коліях, стріхах електропоїзду та високих поверхових будинках, мостах, над прірвою тощо) - як епідемія захопила не лише дорослих, але й дітей. Непоодинокі випадки, коли діти, здійснюючи досить небезпечні знімки з метою подальшого їх викладення в Інтернеті, безглуздо гинуть.

Проте найбільша хвиля публічного обговорення негативного впливу Інтернету на свідомість та поведінку дітей та підлітків пов'язана із обговоренням ступеня небезпеки участі дітей у так званій смертельно-небезпечній грі підлітків «Синій кит». (3-8, 15-17) Ця назва мала б відтворити символ відчуженості та самотності молоді людини. За даними, які розміщені у засобах масової інформації, діти протягом п'ятидесяти днів під керівництвом куратора мали виконувати певні конкретні завдання, які пов'язані із нанесенням собі фізичної шкоди (порізати лезом собі руки), зняття на відео того, як дитина перебігає дорогу перед автомобілем тощо. Виконуючи останнє завдання кураторів дитина мала б покінчити життя самогубством. Факт психологічного примусу ніби то підтверджується тим, що вийти з гри не можна, інакше постраждають батьки дитини. Коментується факт затримання у Києві двох молодих людей - студентів медичного університету, які були адміністраторами певних груп у соціальних мережах під відповідною

назвою, та пояснювали свою діяльність лише особистою зацікавленістю тим, як спрацює психіка підлітків під час маніпулювання ними та впливу певної інформації на їх свідомість. Значна кількість батьківських зборів у школах України, поліцейських брифінгів, сторінок ЗМІ та інформації на телебаченні були присвячені саме обговоренню цієї теми, аналізу причин та пошуку засобів попередження настання небезпечних наслідків участі дітей у цій грі. (6, 7, 17)

З цього приводу висловлюються доволі протилежні думки та точки зору. З одного боку доводиться необхідність звернення прискіпливої уваги на той факт, що підлітки багато часу витрачають на Інтернет, а отже існує ризик того, що діти та молодь можуть стати жертвою посягання на їхнє життя та здоров'я за допомогою впливу на їхню свідомість. Не виключаються можливі випадки їхнього схиляння до суїцидних проявів. (6) З іншого боку, існує протилежна точка зору, відповідно до якої всі ці дані вважаються недоведеними, як такими, що не базуються на конкретних статистичних підтвердженнях, є результатом непрофесійного розслідування; що ніяка участь дітей у мережевих групах не може стати приводом для самогубства; що таке захоплення грою може нагадувати певне захоплення підлітків свого часу культурою «готів»; що сама гра є вигадкою і використовується як засіб для застосування більш жорсткого регулювання та обмеження інтернет-простору. (7, 17)

У будь-якому випадку проблема віктимності дітей та підлітків не лише існує, а й посилюється. Певні особистісні соціально-психологічні та психофізичні якості значно підвищують їхню спроможність стати при певних обставинах об'єктом злочину, оскільки накладаються на досить значний рівень їхньої відчуженості та намагання відійти від реального світу та його проблем, які для них є не зовсім зрозумілими. Відповідно система загальних та спеціальних заходів, які становлять зміст віктимологічної профілактики, та спрямовані на зниження індивідуальної та масової віктимності дітей та підлітків в сучасному глобалізованому світі потребує суттєвого реформування. У громадськості існують достатні підстави вважати, що по новому має бути оцінена роль сім'ї та школи у процесі посилення захисних можливостей дітей та підлітків - як потенційних жертв правопорушень (а отже і злочинів).

Підсумовуючи зазначене, маємо наголосити на наступних висновках. Загальновизнаним є те, що насильство було, є і буде одним із способів вирішення проблеми, конфлікту, досягнення певної мети. Зовнішній фізичний силовий вплив на людину, групу людей найчастіше носить примусовий характер, а отже є протиправним. Проте дещо складніше визначитися із ступенем небезпеки, а отже протиправності, такого різновиду насильства як «психологічне насильство», особливістю якого є те, що об'єктом впливу є емоційний стан людини, його психічне здоров'я. Саме тому посилюється актуальність вирішення проблем як на соціальному, так на суто теоретичному рівнях.

Так слід звернути увагу на наступні соціальні аспекти, визначеної проблеми. Загальновизнаним є те, що на психологічний стан дитини впливає досить значна кількість чинників, серед яких соціально-економічні умови життя, рівень освіти, рівень виховання, окремі біологічні фактори. В сучасний досить складний час загострення економічної, політичної та військової ситуації в Україні діти вже не спроможні віднайти відповіді на велику кількість питань, і за великого навантаження життєвих проблем на їхніх батьків, відчувають себе

дедалі все частіше самотніми та беззахисними. Саме у такому стані вони можуть бути схильними до депресії, агресії і навіть суїциду.

Такі властивості як адекватне сприйняття реальної дійсності, вміння співіснувати із соціальним оточенням, будувати близькі стосунки із рідними, критично оцінювати різні життєві обставини, вміння протистояти негараздам, розуміти наслідки своєї поведінки тощо, - мають стати невід'ємною складовою психічного здоров'я дитини, забезпечити її від шкідливих наслідків. І такі властивості дитина має набувати, формувати та закріплювати щоденно під керівництвом найближчого оточення, насамперед батьків та вчителів. Тож школа та сім'я саме те середовище, де дитина має повсякденно не лише перебувати під пильним наглядом та контролем, але й розраховувати на вчасну допомогу та пораду.

Тож проблема створення в сім'ї та школі умов для повноцінного фізичного та інтелектуального розвитку дитини, його забезпечення від сучасних загроз (в тому числі технологічного характеру), від застосування психологічного насильства є досить важливою складовою більш широкої проблеми соціально-економічного характеру - забезпечення належного рівня життя громадян країни. А тому має посісти місце серед найактуальніших питань в Україні, які обговорюються громадськістю. Вихідною позицією під час вирішення цієї проблеми має стати теза щодо визнання небезпечності будь-якого психологічного та емоційного тиску на дитину.

Наступний висновок стосується безпосередньо проблем теоретичного характеру: упорядкування понятійного апарату, визначення специфічного поняття «психологічне насильство щодо дітей».

До сьогодні точаться дискусії щодо критеріїв психічної норми у неповнолітніх осіб, що є складовою визначення критеріїв вікової осудності (неосудності). На тлі подовження досліджень в напрямку визначення поняття «вікової осудності (неосудності)», не менш важливим є визначення поняття та ознак «психологічного насильства щодо дітей». Проблема особливого підходу до оцінки змісту та сутності «психологічного насильства» посилюється з часів початку військових дій на Сході України, коли на порядок денний, у якості складової посиленого соціального захисту дітей, постало питання мінімізації негативного впливу на психічний стан підлітків певної відповідної ситуації. (5) Вже тоді постало питання значно поширити межі змісту та сутності цієї соціально-правової категорії, не обмежувати її лише змістом насильства щодо дитини у сім'ї (у такій інтерпретації це поняття використовується у більшості випадків і у чинному кримінальному законодавстві).

Проте наведені приклади активного втягнення дітей та підлітків у глобальну мережу, впливу та маніпуляції їх свідомістю та поведінкою за допомогою новітніх технологій значно посилюють значення специфічних ознак такої соціально-правової категорії (поняття) як «психічне насильство». Ця соціально-правова категорія з урахуванням швидкоплинних змін у життєдіяльності суспільства України взагалі потребує нових оцінок та уточнень. Тим більш актуальним є дослідження та визначення поняття «психологічне насильство» та його специфічних ознак саме по відношенню до дітей та підлітків як найбільш вразливих суб'єктів зовнішнього впливу. Не менш важливим є і те, чи має охоплюватися цим поняттям, його ознаками негативний впливу на свідомість та поведінку дітей комп'ютерних технологій? З одного боку, діти є

більш успішнішими у їх засвоєнні. Проте, з іншого, вони більш беззахисні та безпорадні щодо результатів негативного психологічного впливу.

На сьогодні формалізація поняття насильства, визначення його ознак здійснюється на різних рівнях узагальнення. Важкість вирішення цієї суто теоретичної проблеми обумовлюється, знову ж таки, наявністю досить різних підходів та рівнів вивчення проблеми насильства, взагалі, психологічного насильства, зокрема, невід'ємною складовою якого є психологічне насильство щодо дитини. В доктрині пропонуються досить різні бачення щодо вирішення цієї проблеми, різні пропозиції щодо надання поняття «психологічне насильство». Проте це поняття є узагальненням як щодо дорослих, так і щодо дітей, і стосується переважно відносин між членами сім'ї.

Такий же підхід спостерігається і у правових актах. Практично тотожне формулювання поняття психологічного насильства (а отже його змісту та ознак) надається у декількох офіційних нормативно-правових документах законодавчого та відомчого характеру, зокрема: в Законі від 15.11. 2001 р. № 2789 «Про попередження насильства у сім'ї»; у Наказі від 07.09. 2009 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управління (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї». Йдеться про те, що психологічне насильство в сім'ї пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом застосування словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими і спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю. (12)

Вважаємо, що на порядку денному постає питання визначення спеціального поняття, яке б відтворювало б специфічні ознаки цього соціально-правового явища по відношенню до дитини з урахуванням сучасних змін та тенденцій. Має сприйматися як об'єктивна реальність той факт, що саме ці зміни впливатимуть на специфічність характерних ознак сучасного поняття «психологічного насильства» щодо дитини. Це має обумовити такий же підхід, як той, що пов'язує особливості характеристики проявів насильства у сім'ї із культурними особливостями вираження емоцій, прийнятих форм спілкування у сім'ї, відношенням до дітей. (2) В специфічних же ознаках психологічного насильства щодо дитини має відтворюватися більш широка сфера впливу на її свідомість та поведінку (окрім впливу батьків, вплив інтернет - мережі, зовнішніх обставин та подій тощо).

Удосконалення змісту, сутності та ознак такої соціально-правової категорії як «психічне насильство» щодо дитини має вплинути на процес визначення додаткових об'єктів кримінально-правового захисту, позначитися на змісті елементів складів злочину, вже передбачених чинним кримінальним законодавством.

Література

1. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія / А.Б. Блага. - Х.: ФО-П Макаренко, 2014. - 360 с.
2. Герасименко М.В. Психологічне насильство над дитиною. - [Електронний ресурс]: intkonf.org /gerasimenko-mv-psihologichne-nasilstvo-nad-ditinoyu-formi-naslidki.
3. Гольцберг Е. Не отбирайте у детей компьютер // Зеркало недели. - № 8 (304) от 4 марта 2017 г. - С. 13.

-
-
4. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія / О.М. Гумін. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. - 360 с.
5. Котляр А. Дети в войне: пострадавших нет? // Зеркало недели. - № 3 (299) от 28 января 2017 г. - С. 13.
6. Котляр А. Дети думают дождь // Зеркало недели. - № 8 (304) от 4 марта 2017 г. - С. 12.
7. Покальчук О. Белое братство синего кита // Зеркало недели. - № 8 (304) от 4 марта 2017 г. - С. 12.
8. Постолук Г. Иллюзия защиты // Зеркало недели. - № 40 (286) от 29 октября 2016 г. - С. 12.
9. Психологічне насильство. - [Електронний ресурс]: poradumo.pp.ua/lubov-i-vidnosunu/48803-psihologichne-nasilstvo.html.
10. Психологічне насильство. - [Електронний ресурс]: ukrrada.ru/psihologia/8927-psihologichne-nasilstvo.html.
11. Психологічне насильство в міжособистісних та групових взаємовідносинах. - [Електронний ресурс]: psihologicheskoe-nasilie-v-mezhlichnostnom-i-grupnovom-vzaimodeiystiiy-kak-istochnik.
12. Психологічне насильство в сім'ї. - [Електронний ресурс]: www.marazm.org.ua/document/termin/index.php?file.
13. Психологічне насильство в сім'ї. - Електронний ресурс]: ladyvlife.xyz/vidnosini/7148-psihologichne-nasilstvo-v-sim-i/html.
14. Собко Г.М. Відмінність поняття психологічного та психічного насильства від психічного примусу // Південноукраїнський правничий часопис. - № 4, 2014 р. - С. 80-82.
15. Хоріна О. Коментар психолога // Зеркало тижня. - № 35 (181) від 4 жовтня 2014 р. - С. 14.
16. Худицкий В. От тебя всегда одни лишь хлопоты, или почему дети убегают из дома? // Зеркало недели. - № 15 (211) от 25 апреля 2015 г. - С. 17.
17. Что убивает наших детей // Одесская жизнь. - № 9 (544) от 1 марта 2017 г. - С. 1, 26.
18. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: вітчизняний та зарубіжний досвід вивчення: монографія / Шалгунова Светлана Аполлінаріївна. - Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. - 472 с.

*Меркулова В.О.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2016*